

Кононенко С. В.

ВІЙНА В МІЖНАРОДНІЙ ПОЛІТИЦІ: ТЕХНОЛОГІЯ, КУЛЬТУРА, ОРГАНІЗАЦІЯ

The article is on such a natural for international relations phenomena as war. Three main elements of any war — technology, organization and culture — are accentuated and comprehended in a complex understanding of war. Generally, the realistic and Clausewitzian conception of war is reinvented in this article.

Війна визначається як найпотужніша, всеосяжна, наймасштабніша форма розподілу і перерозподілу влади — конфлікт, в якому ставки найвищі, а наслідки структурно-радикальні. Кількісна відмінність війни від простого конфлікту, призводить до відмінностей якісних: війна постає не лише найвищою формою конфлікту, але й, певною мірою, його запереченням — інструментом остаточного та радикального вирішення конфліктної ситуації.

Докорінні й всеосяжні владні реконфігурації світової політики відбуваються саме внаслідок воєн, які є справжніми та об'єктивними історичними творцями нових «балансів сил», а отже, й нових політичних світів. Тривалі та криваві конфлікти вирішуються переможними війнами, що робить останні кульмінаціями антагоністичної взаємодії суб'єктів міжнародно-політичних відносин — найбільш насильницьким і найрадикальнішим різновидом розподілу та перерозподілу влади.

Криза передуює конфлікту, а конфлікт війні. Натомість, війна породжує нову низку конфліктів і криз, які рано чи пізно призводять до наступних воєн. Таким чином, компонується (формально-теоретично) «антагоністичне коло», тобто замкнена послідовність: «...криза/конфлікт/війна/криза/конфлікт/війна...». Слід зауважити, що не кожна ланка запропонованої послідовності неодмінно

заступається іншою: адже не кожна криза призводить до конфлікту і не кожен конфлікт породжує війну. Йдеться лише про можливість, тобто про (формально-теоретично окреслену) потенційну послідовність. Історія міжнародних відносин могла би бути історією винятково міжнародного антагонізму і «антагоністичне коло» (...криза/конфлікт/війна/криза/конфлікт/війна...)» ніколи б не було розірване, якби не існувало мирних форм взаємодії суб'єктів міжнародно-політичних відносин.

Воювати — значить соціалізувати насильство, перетворювати людську схильність на соціальну практику. Війна і є соціалізованим насильством. Однак, кожен соціум соціалізує насильство у свій окремий спосіб. В різні часи і в різних суспільствах воювали по-різному. Тому розуміння війни як такої досягається через розуміння воєн — їхніх історично та системно специфічних форм. Саме ця відмінність історичних контекстів та системних середовищ дає можливість виокремити три основні елементи розуміння війни — технологію, організацію, культуру, які водночас є трьома соціалізуючими щодо насильства факторами. Останнє (визначене як «позбавлення цінностей») перетворюється на соціальну практику через технологічні засоби насильства; через організацію насильства; через цінності, якими керуються його суб'єкти й об'єкти.

Війна, в якій переважає технологічний елемент, а культурний та організаційний не відіграють належної соціалізуючої ролі — найближча до насильства в його «оголеній», позасоціальній формі. Технологізоване насильство є особливо небезпечним, оскільки, в ньому людські сили багаторазово помножуються силами технології, не стримуючись силами організації та не обмежуючись силами культури. На думку Х. Хофмайстера, саме новим військово-технологічним засобам насильства «...вдалося перетворити обидві великі війни на світові»¹.

Різні форми воєнних дій можуть бути винесені на аналітично-інтерпретаційну шкалу, в якій двома екстремними точками постають «насильство» і «гра». За одних суспільних та історичних умов воюючі сторони прагнуть цільовитого знищення супротивника переважаючими технологічними засобами, за інших — «розігруватимуть» війну, імітуючи насильство та виконуючи ритуал.

Досвід ядерного протистояння часів «біполярності» є надзвичайно повчальним, адже саме в тій порі антагоністи постали перед загрозою брутального і тотального взаємознищення, що майже унеможливило провадження традиційних воєнних дій, позбав-

ляючи збройні сили традиційного ж статусу інструменту політики. Ядерні арсенали були і залишаються радше засобом досягнення «кінця світу», а не окремих політичних цілей. Таким чином, теорія і практика міжнародної політики постали перед проблемою залучення чи інтегрування цих арсеналів до світових справ, проблемою поєднання «політичного розуму» із самогубною зброєю.

Г.Кісінджер, розмірковуючи над специфікою зовнішньої політики епохи «атомної бомби», доводить, що руйнівний потенціал ядерної зброї: паралізує зовнішньополітичну волю; робить звичайні види озброєнь малоефективними, дипломатію непотрібною, війну самогубною; унеможлиблює підтримання міжнародного порядку, який є поєднанням гармонії інтересів і страху силових дій проти порушників цього порядку². На його думку, «парадоксальність уроків ядерної зброї полягає у тому, що тоді, коли в нашому розпорядженні опинилась безпрецедентної потужності збройна сила, ми починаємо розуміти, що проблеми виживання можуть бути вирішеними лише людським розумом»³. Таким чином, самогубна руйнівна ірраціональність насильства, перемноженого «атомною бомбою», може бути стриманою та обмеженою лише «політичним розумом», котрий опиратиметься на організаційний та культурний елементи війни.

Концепція «обмеженої ядерної війни» — попри її практичну нездійсненність (принаймні, нині) та з огляду на всі ті небезпечні ілюзії, які вона могла породити в зовнішній та міжнародній політиці — має досить високу теоретичну цінність. Вона стала героїчною інтелектуальною спробою повернути політичний зміст до цілковито технократичних уявлень. Означена концепція дає змогу на рівні теорії соціалізувати «атомну бомбу» — цей руйнівний і самогубний засіб насильства. Йдеться про витворення доктринально-стратегічних та визначення ціннісно-культурних й організаційно-інституційних передумов часткового застосування надпотужної зброї задля досягнення часткових результатів та отримання часткових переваг.

Ядерна зброя стала викликом всім — від дипломатів і генералів до теоретиків політики та військової стратегії. Вона створила загрозу багаторазового помноження насильства технологічним потенціалом зброї масового знищення, послабивши дію факторів організації та культури порівняно з фактором технології, суттєво позбавивши війну її політичного змісту та наблизивши до простого («оголеного») насильства. Військово-технологічний виклик

«атомної бомби» породив дві концептуальні реакції. Перша була суто захисною, спрямованою на організаційну ізоляцію та культурне «табування» ядерної зброї. Друга — інтегруючою, спрямованою на безпосереднє залучення цієї зброї до політичних (навіть, повсякденних дипломатичних) справ, її організаційну операціоналізацію та інструменталізацію і культурне стримування.

Доктрина «обмеженої ядерної війни» є зразком концептуальної реакції другого типу. Г. Кан припускав, що ядерна зброя використовуватиметься впродовж наступних декількох сот років, однак, таке використання буде обмеженим і малим за обсягом. На його думку, світ на межі «ядерного апокаліпсису» більш небезпечний, ніж той, в якому обмежена ядерна війна є звичною справою — розподілене та контрольоване насильство краще, ніж його суїцидальний спалах в миттєвості тотальних воєнних дій.

Сучасна «постбіполярна» доба породжує значно більше технологічних викликів, ніж попередня, що безпосередньо відбивається на теорії і практиці війни. Воєнні дії майбутнього (котре прискорено трансформується в сучасне), на думку Елв. Тоффлера, будуть «війною розумової сили», «змаганням стратегій знань», «хірургічним застосуванням нематеріального знання»⁴. Військовий успіх і перемога (в цивілізаційному контексті «Третьої хвилі») забезпечуються факторами часу, інформації, точності, а не потужності, дальності, масовості ураження⁵. Новітня військова технологія, в тоффлерівських тлумаченнях, постає: інформаційно-насиченою; точною, такою, що влучністю компенсує потужність; зорієнтованою на мінімізацію жертв шляхом миттєвого ураження ключових елементів військової структури, а ще більше — інфраструктури супротивника.

Уявлення Елв. Тоффлера про «війни майбутнього» (принаймні, естетично) нагадують «зоряні війни», так само як в уявленнях про ядерну війну простежуються апокаліптичні образи «кінця світу». Однак, в обох випадках йдеться про історичний виклик технології насильства організації і культурі війни. «Атомна бомба» загрожувала воюючим сторонам взаємознищенням, позбавляючи війну політичного сенсу, перетворюючи її на всеруйнівне та безглузде насильство. Військові технології «Третьої хвилі» також, лише у свій спосіб, вилучають воєнні дії зі сфери міжнародної політики. Країни, що належать до цієї цивілізаційної «хвилі», отримують таку технологічну перевагу, яка робить війну каральною операцією, позбавляючи опір (принаймні, засобом регулярної

армії) політичного сенсу та спонукаючи країни «Першої і Другої хвилі» до пошуку військового захисту в держав «Третьої хвилі». Такий захист може стати однією з платних послуг, які надаватимуться цими державами народам двох попередніх «хвилі»⁶. Останні постають простими об'єктами домінування, спроможними, хіба що до того чи іншого різновиду партизанської війни чи тероризму, проте, аж ніяк не до повноцінних воєнних дій проти технологічно переважаючого супротивника.

В однополюсному світі з усталеною й розвиненою системою глобального домінування, партизан може стати однією з ключових політичних фігур. Важлива роль цього суб'єкта сучасних і майбутніх воєнних дій випливає з військово-технологічної переваги держав світ-системного ядра над рештою країн світу. Партизан, на думку К. Шмітта, характеризується такими рисами: іррегулярність, мобільність, глибока політизованість, специфічно континентальний (земельний, теллуричний, стихійний) характер⁷. Глобальний «центр сил» оточений осередками партизанських воєн — «високі» технології проти іррегулярної мобільності; жорсткі структури та універсалістська ідеологія світового порядку проти локальної самоорганізації та партикулярних ідентичностей; місцеве підпілля проти космічної зброї — ось один з вимірів сучасних і майбутніх воєн.

Передусім партизан є захисником і оборонцем «рідного краю». Подолати свій земельний та стихійний партикуляризм він спроможний лише за умови підпорядкування «інтернаціональному й наднаціональному центру управління», за умови його перетворення на об'єкт маніпулювання «в руках» цього центру — на засіб «всесвітньо революційної агресивності»⁸. Інша річ — терорист, котрий, за твердженням Х. Хофмайстера, є уособленням терористичної війни. Він — не суб'єкт, а деперсоніфікований засіб терору. Він — чиста деструктивність без жодної партикулярної «прив'язки», без «рідного краю», без минулого, сучасного і майбутнього. Він цілком спроможний до самостійної глобальної дії, відповідаючи на глобальне політичне безсилля (передусім, народів Другого і Третього світів) глобальною терористичною війною⁹. Таким чином, на театрах бойових дій сучасного і майбутнього всепереважаючому військово-технологічному потенціалу глобального «центру сил» — «світовому жандарму» чи «глобокопу» — протистоять та протистоятимуть локальний партизан і глобальний терорист. Однак, це протистояння не слід вважати винятково

лінійним та одномірним, адже, цілком можливою є боротьба між різними партизанськими й терористичними угрупованнями.

Загалом, технологічний, організаційний та культурний елементи війни ніколи не перебували в цілковитій гармонії — це неможливо ні в теоретичному, ні в практичному сенсі. Тут радше йдеться про суперечність та динамічну рівновагу. Так, надпотужна (суїцидально-руйнівна) ядерна зброя корелює зі взаємним стримуванням глобальних наддержавних блоків. Подібно, теперішня («постбіполярна») мініатюризація технологій (в тому числі, військових) корелює з акторною плюралізацією та фрагментацією конфліктів. Оскільки «атомну бомбу» так і не було системно використано, то говорити про співвідношення між технологією, організацією, культурою війни за часів «біполярності» можна переважно на рівні припущень та гіпотез. Нинішнє («постбіполярне») технологічне, організаційне, культурне урізноманітнення є лише одним аспектом сучасного світового процесу, його іншим аспектом є історично безпрецедентна концентрація всіх різновидів ресурсів (передусім, військових, технологічних, ідеологічних та культурно-інформаційних) в рамках євроатлантичної сфери, а також ціннісно-нормативна стандартизація світу за ліберальними ціннісно-нормативними зразками, які походять з цієї ж сфери.

Жодне сучасне вчення про війну не зможе обійтися без базових доктринальних положень К. фон Клаузевіца. На думку класика, первинна (винесена з політичного контексту, тобто — «чиста») дефініція війни формулюється «...як акт насильства, спрямований на те, щоб примусити опонента здійснити чужу волю»¹⁰. Після запровадження такого «чистого» і позаконтекстуального визначення, К. фон Клаузевіц робить щось на кшталт його «політичної соціалізації», доводячи, що війна ніколи не була ізольованим соціальним актом; війна ніколи не завершувалась одним ударом і одним вольовим рішенням (її результат увідношений політикою); війна завжди має політичні цілі, що перетворює акт насильства на інструмент політики¹¹. Тому великий теоретик висновує своє відоме і поширене визначення війни як «продовження політики іншими засобами», завершуючи «політичну соціалізацію» первинної або ж «чистої» дефініції цього феномену міжнародної політики¹².

Критика клаузевіцівських поглядів є, переважно, критикою його уявлень про організацію і культуру війни. М. ван Кревельд прагне довести, що «світ Клаузевіца» скінчився. Головним елементом

означеного світу цей автор вважає «тринітарну війну» — війну «народу/уряду/армії» проти «народу/уряду/армії». Така війна унеможлиблюється під дією двох новітніх факторів — ядерної зброї і конфліктів низької інтенсивності¹³.

«Атомна бомба» не знищила людство, хоча й завдала нищівного удару «світу Клаузевіца», другий удар завдається нині конфліктами низької інтенсивності. Такі конфлікти також роблять непотрібними звичайні й регулярні збройні сили (навіть, найпотужніші й найтехнологічніші). Жодна надсучасна регулярна армія не зможе протистояти «осиним» ударам партизансько-терористичного характеру. Однак, політико-організаційні наслідки поширення та зростання конфліктів низької інтенсивності будуть значно серйозніші, ніж просте зменшення ролі традиційних регулярних збройних сил. М. ван Кревельд передбачає падіння державоцентричної структури міжнародних відносин: «Розростання конфліктів низької інтенсивності; якщо лише воно не буде загнудано найближчим часом, призведе до загибелі сучасної держави як інституту. В тривалій перспективі замість держави прийдуть військові організації інших типів»¹⁴.

Теорія К. фон Клаузевіца є базовою та визначальною стосовно інших теоретичних побудов в галузі політології міжнародних воєн. Така ситуація має історичне та теоретичне пояснення: згідно до першого — клаузевіцівські уявлення є відображенням базового історичного досвіду сучасної Європи і світу, історичного досвіду перетворення євроатлантичної спільноти на глобальний «центр сил»; згідно до другого — клаузевіцівські уявлення надають ідеальний тип «війни», в якому найоптимальнішим чином поєднано всі три елементи воєнних дій: технологічний, організаційний, культурний, тобто пропонується така форма соціалізації насильства, в якій його максимально інструменталізовано та обмежено і не зведено ні до ритуальної гри, ні до руйнівного нищення. Війна, в цьому врівноваженому розумінні, є прирученою і культивованою війною, що радикально відрізняється від справжньої й тотальної боротьби «не на життя, а на смерть»¹⁵.

Критика ідей К. фон Клаузевіца, хоча й переважно слухна, однак, не завжди конструктивна. Видатний автор (як і більшість тогочасних мислителів) перебував під раціоналістичним впливом Просвітництва, проте сам він навряд чи може вважатися аж таким нестримним та беззастережним раціоналістом. Передусім, слід наголосити, що, згідно з К. фон Клаузевіцем, війна є продовженням

політики, тобто політикою, що робиться засобами збройної сили. Хибно приписувати (а потім його критикувати) цьому видатному автору уявлення про війну як інструмент політики (яким є збройні сили), а не як її продовження. Якщо політичні відносини є ірраціональними, фанатичними, емоційними, то й воєнні дії матимуть ці характеристики. Війна не більш і не менш раціональна, ніж та політика, продовженням якої вона є.

Загалом, виокремлюються три основні бачення характеру співвідношення між війною і політикою — політика контролює і визначає війну (реалістсько-клаузевіцівське бачення); політика та війна постають, хай і взаємопов'язаними, проте, різними суспільними станами; війна поглинає політику. Останнє бачення може бути проілюстрованим вченням Е. фон Лютендорфа про тотальну війну. Тотальність, в розумінні цього стратега й військового теоретика, є загальною та всеосяжною змобілізованістю суспільства й держави задля воєнної перемоги. Тотальна війна є винятково оборонною війною за виживання. Тотальна війна стосується всього населення і провадиться всім народом, а не лише професійними військовиками. Тотальна війна потребує: постійної готовності; мобілізації та об'єднання навколо військових цілей всіх елементів суспільного життя (політичного, економічного, технологічного, культурного); консолідувочої пропаганди; одноосібного та відповідального управління; максимально можливої економічної самодостатності.

Кожна з історичних систем міжнародних відносин мала «власні війни», надаючи цьому вічному явищу системно-історичної специфіки. Війни системи «балансу сил» — витончені, обмежені, ціннісно-нейтральні та майже досконалі інструменти підтримання рівноваги між (передусім, великими) державами. Війни часів «біполярності» — масові, вбивчо-руйнівні (потенційно-ядерні), ідеологічно-фанатичні, високотехнологічні (механізовані), з абсолютними ставками (цілковита перемога) та жахливими наслідками (масове знищення)¹⁶. Сучасні («постбіполярні») війни — це або в'язки, тривалі, криваві, «органічні» (зокрема релігійні та етнічні) конфлікти; або ж надтехнологічні й всепереважаючі напівкаральні операції розвинених держав «зі встановлення миру», напівполіційні військові заходи «з підтримання миру», напіввратувальні «гуманітарні інтервенції».

Причини, перебіг, результати воєнних дій визначаються, в тому числі, культурним фактором. Загалом, можна говорити про культуру війни чи, радше, культури воєн. Едв. Люттвак, розмірко-

вуючи над специфікою постбіполярних воєнних конфліктів, закликає частково до відродження старих («добіполярних»), частково до вироблення нових культурних зразків, які б ці конфлікти регулювали: «Обставини сьогодення закликають до більшого, ніж просто нова концепція війни. Вони закликають до нової ментальності, що запровадить негероїчний реалізм до військових зусиль, аби подолати надлишкову нерішучість у застосуванні збройної сили»¹⁷. Нову культуру війни цей відомий автор визначає як «постгероїчну», «постнаполеонівську», «постклаузевіцівську». На його думку, час масових народних воєн в ім'я високих ідеалів — минув¹⁸.

Й. Хейзінга говорить про війну не як функцію культури, а про «гру» як опосередкувальну модель через яку цей функціональний зв'язок здійснюється¹⁹. Війна містить у собі елемент культури настільки, наскільки вона є грою. Втрата воєнними діями культурно-ігрової складової перетворює їх на безглузду бійню, на тотальний спалах насильства з тотально-руйнівними наслідками²⁰. Воюючі сторони «грають» тією ж мірою, якою вони підпорядковані контролююче-обмежуючим нормам і тією ж мірою ці сторони причетні до культури, тобто вміщені до культурних рамок. Гра, як і війна, неможлива без правил. Воєнні дії, позбавлені ціннісно-нормативного регулювання (тобто позбавлені культурного елементу), припиняють бути собою, перетворюючись або на вульгарну бійку, або на безпрецедентну бійню.

Й. Хейзінга, як і Едв. Люттвак, бачить війну культурно обмеженою та контрольованою. Однак, їхні історико-культурні ідеали — різні. Едв. Люттвак надає перевагу тверезій владно-силовій калькуляції раціональних і поміркованих політиків, зорієнтованих на підтримку рівноваги, а також фаховому, контрольованому, дозованому насильству професійних військовиків, ідеалізуючи військову та дипломатичну культуру епохи «балансу сил». Натомість, Й. Хейзінга звертається до історико-культурних зразків Середньовіччя — лицарської етики честі й лицарської естетики турніру.

Військово-політична ситуація «постбіполярного» світу несе в собі перспективу «нового Середньовіччя» не меншою (а можливо, й більшою) мірою, ніж перспективу «світової імперії». Перша перспектива передбачає послаблення інституту держави та появу розмаїтих соціальних організацій з наступним виникненням між ними розмаїтих конфліктів низької інтенсивності. Проте, лише менша частина цих конфліктів нагадуватиме шляхетні лицарські

змагання, а частина з них цілком може відбуватися із залученням ядерної зброї. Перспектива «світової імперії» є самозапереченням інституту державності: адже, держава існує лише у системі держав (вона нею визначається). Можливо, цей глобальний квазідержавний інститут («світова імперія») і врятує від поширення ядерної зброї, однак, жодним чином не врятує від конфліктів низької інтенсивності, котрі постійно виникатимуть (лише частково згасаючи) як осередки глобальної ж громадянської війни.

Система незалежних держав, які керуються культурними нормами, спрямованими до максимальної інструменталізації насильства політикою (досягнення якнайбільшої кількості політичних цілей щонайменше насильницькими військовими діями) та мінімізації жертв, а також мають приблизно рівні потенціали чи, принаймні, спроможні до жорсткого опору та ефективної відплати — це ідеальний тип міжнародних відносин, в якому війна найменш руйнівна і найбільш політична, тобто всі три її елементи (технологічний, організаційний, культурний) збалансовані. Зникнення, внаслідок організаційної фрагментації чи імперського поглинання, «світу незалежних держав» стане свідченням приходу нових часів, в яких всі наші теперішні уявлення матимуть мало сенсу. Кінець «світу Клаузевіца» (як і «світу реалізму») буде кінцем «світу, в якому ми живемо».

¹ Хофмайстер Х. Воля к войне или Бессилие политики. Философско-политический трактат / Хаймо Хофмайстер; [пер. с нем. и послеслов О. А. Коваль] — СПб.: Гуманитарная Академия, 2006. — С. 181.

² Kissinger H. Nuclear Weapons and Foreign Policy / Henry A. Kissinger. — N.Y.: Harper and Brothers, 1957. — p.4

³ Ibid. — P. 406

⁴ Тоффлер Э. Война и антивойна: Что такое война и как с ней бороться. Как выжить на рассвете XXI века / Элвин Тоффлер, Хейди Тоффлер; [пер. с англ. М. Б. Левина]. — М.: АСТ: Транзиткнига, 2005. — С. 35, 206, 335.

⁵ Ibid. — С. 62.

⁶ Ibid. — С. 44.

⁷ Шмитт К. Теория партизана. Промежуточное замечание к понятию политического / Карл Шмитт; [пер. с нем. Ю. Ю. Коринца]. — М.: Практикс, 2007. — С. 12, 34, 37

⁸ Ibid. — С. 115

⁹ Хофмайстер Х. Op. cit. — С. 257.

¹⁰ Clausewitz C. On War / Carl von Clausewitz; edited by A. Rapoport. — England: Penguin Books, 1982. — P. 101.

¹¹ Ibid. — P. 102–109.

¹² Clausewitz C. On War / Carl von Clausewitz; edited by A. Rapoport. — England: Penguin Books, 1982. — P. 119.

¹³ Кревельд, М. ван Трансформация войны / Мартин ван Кревельд; пер. с англ. — М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. — С. 33.

¹⁴ Ibid. — С. 287.

¹⁵ Шмитт К. Op. cit. — С. 21.

¹⁶ Morgenthau H. J. Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace / Hans J. Morgenthau. — Fifth Edition, Revised. — N. Y.: Alfred A. Knopf, 1978. — P. 366–387.

¹⁷ Luttwak E. Post-Heroic Warfare / Edward Luttwak // Foreign Affairs. — 1995. — Vol. 74, № 3. — P. 122.

¹⁸ Ibid. — P. 110

¹⁹ Хейзинга Й. Homo Ludens. В тени завтрашнего дня / Йохан Хейзинга; пер. с нидерл. В. В. Ошиса; общ. ред. и послесл. Г. М. Тавризян. — М.: Прогресс, Прогресс-Академия, 1992. — С. 106, 119.

²⁰ Ibid. — С. 107.